

Верховний
Суд

Стягнення збитків, завданих війною в Україні, та практика Верховного Суду

Віталій Уркевич
суддя Великої Палати Верховного Суду,
доктор юридичних наук, професор

02 червня 2026 року, вебінар European Law Institute

Судовий імунітет держави та проблеми його подолання

Основні міжнародно-правові документи щодо юрисдикційного імунітету держав:

- Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності, прийнята резолюцією 59/38 Генеральної Асамблеї 02 грудня 2004 року;
- Європейська конвенція про імунітет держав, прийнята Радою Європи 16 травня 1972 року.

Ці Конвенції втілюють концепцію обмеженого імунітету держави, визначають, в якій формі є можливою відмова держави від імунітету («явно виражена відмова від імунітету» на підставі укладеного міжнародного договору чи контракту, або «відмова від імунітету, яка передбачається», коли іноземна держава вступає у судовий процес і подає зустрічний позов у суді іноземної держави), а також закріплюють перелік категорій справ, у яких держава не користується імунітетом у суді іншої держави-учасниці.

Як Європейська конвенція про імунітет держав 1972 року (стаття 11), так і Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 року (стаття 12) передбачають, що Договірна держава не може посилатися на імунітет від юрисдикції при розгляді справи в суді іншої Договірної держави, який зазвичай має компетенцію розглядати справи, які стосуються грошової компенсації (відшкодування) у разі смерті чи заподіяння тілесного ушкодження особі чи заподіяння шкоди майну або його втрати в результаті дій чи бездіяльності держави, якщо така дія чи бездіяльність мали місце повністю або частково на території держави суду.

Ці Конвенції відображають тенденцію розвитку міжнародного права щодо визнання того, що існують певні межі, в яких іноземна держава має право вимагати імунітет у цивільному процесі.

Україна не є учасницею жодної із цих Конвенцій, вони застосовуються судами України як кодифікований збір звичаєвих норм міжнародного права.

Наприкінці 2008 року (після зобов'язання Німеччини Касаційним судом Італії сплатити близько мільйона євро родинам 9 людей, яких нацисти вбили у містечку в Тоскані у 1944 році) Німеччина звернулася до Міжнародного суду ООН з позовом проти Італії, стверджуючи, що з 2004 року італійські суди неодноразово ігнорували юрисдикційний імунітет Німеччини як суверенної держави, порушуючи при цьому норми міжнародного права.

Міжнародний суд ООН визнав, що відповідно до звичаєвого міжнародного права в його теперішньому форматі держава не позбавлена імунітету через той факт, що її звинувачують у серйозних порушеннях норм міжнародного права щодо захисту прав людини або міжнародного права щодо врегулювання збройних конфліктів (Case on Jurisdictional Immunities of the State, 2012).

ЄСПЛ у справі «Ал-Адсані проти Сполученого Королівства» (Al-Adsani v. the United Kingdom, 2001) зазначив, що заборона катувань є частиною *jus cogens*. Водночас надавши юрисдикційний імунітет Кувейту, британські суди не порушили пункт 1 статті 6 Конвенції. Юрисдикційний імунітет вважається обмеженням права на доступ до суду, що переслідує законну мету (сприяння прихильності та добрим відносинам між державами), і таке обмеження не може розглядатися як непропорційне, оскільки воно відображає загальноновизнану норму міжнародного публічного права.

Надалі аналогічна позиція була викладена у справі Grosz v. France (2009), а у справі Jones and Others v. the United Kingdom (2014) ЄСПЛ зазначив про відсутність необхідності перегляду такого підходу та наголосив, що нещодавно прийняте рішення Міжнародного суду ООН у справі «Німеччина проти Італії», яке має вважатися авторитетним щодо змісту звичаєвих міжнародних прав, – чітко встановлює, що до лютого 2012 року жодного винятку *jus cogens* із державного імунітету ще не викристалізувалося.

Законодавство України передбачає, що іноземна держава може бути залучена як відповідач у цивільному процесі, що відбувається в Україні, виключно за згоди її компетентних органів.

Частиною 1 статті 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» встановлено, що пред'явлення позову до іноземної держави, залучення іноземної держави до участі у справі як відповідача або третьої особи, накладення арешту на майно, яке належить іноземній державі та знаходиться на території України, застосування щодо такого майна інших засобів забезпечення позову і звернення стягнення на таке майно можуть бути допущені лише за згодою компетентних органів відповідної держави, якщо інше не передбачено міжнародним договором України або законом України.

Практика Верховного Суду

щодо подолання судового імунітету

держави-агресора

Після початку війни в Україні з 2014 року суд України, розглядаючи справу, де відповідачем визначено РФ, має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни.

Верховний Суд виходить із того, що названа країна-агресор діяла не у межах свого суверенного права на самооборону, навпаки віроломно порушила усі суверенні права України, діючи на її території, а тому безумовно надалі не користується у такій категорії справ своїм судовим імунітетом.

Постанова КЦС ВС від 14.04.2022 у справі № 308/9708/19

Підтримання юрисдикційного імунітету рф позбавить позивача ефективного доступу до суду для захисту своїх прав, що є несумісним з положеннями п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Загальновідомо, що рф відкидає визнання будь-якої відповідальності за свою протиправну військову діяльність в Україні, включаючи не тільки повномасштабну збройну агресію, але і будь-яку участь своїх збройних сил у військових діях в Донецькій та Луганській областях з 2014 року.

Не існує жодної розумної підстави припустити, що порушене право позивача, за захистом якого він звернувся до українського суду, могло би бути захищене шляхом подання позову до суду, в якому би рф не користувалася судовим імунітетом, тобто до суду рф.

Звернення позивача до українського суду є єдиним розумно доступним засобом захисту права, позбавлення якого означало би позбавлення такого права взагалі, тобто заперечувало б саму сутність такого права.

Питання подолання судового імунітету рф викладено також в інших постановах Верховного Суду:

Постанова КЦС ВС від 14.04.2022 у справі № 308/9708/19

Постанова КЦС ВС від 18.05.2022 у справі № 760/17232/20-ц

Постанова КЦС ВС від 08.06.2022 у справі № 490/9551/19

Постанова КЦС ВС від 22.06.2022 у справі № 311/498/20

Постанова КЦС ВС від 12.10.2022 у справі № 463/14365/21

Постанова КЦС ВС від 14.08.2024 у справі № 755/5192/22

Постанова КЦС ВС від 10.02.2025 у справі № 524/1252/23

Постанова КЦС ВС від 05.03.2025 у справі № 947/16221/24

Постанова КГС ВС від 30.03.2023 у справі № 910/13/21

Постанова КГС ВС від 06.11.2023 у справі № 910/5699/23

Постанова КГС ВС від 20.11.2024 у справі № 905/17/24

Процесуальні особливості
розгляду справ про стягнення збитків
з держави-агресора

Міжнародна благодійна екологічна організація пред'явила позов про стягнення з РФ на користь держави Україна шкоди, спричиненої збройною агресією РФ на території України, внаслідок знищення та пошкодження території Національного природного парку «Кам'янська Січ» Херсонської області. Позов в інтересах держави Україна до іншої держави фактично було заявлено громадською організацією.

Верховний Суд виснував, що Міжнародна благодійна екологічна організація є виразником інтересів частини громади як складової суспільства. При цьому, громада може виступати від імені як одного, так і кількох громадян, а також частини суспільства, діючи на захист їх прав та суспільно важливих інтересів.

Будучи джерелом влади, Український народ наділяє державу бути її представником та виразником інтересів усього Українського народу у правовідносинах, що становлять загальносуспільний інтерес, формуючи для цього через встановлені демократичні процедури публічну владу в Україні - як загальнодержавну, так і місцеву.

У співвідношенні обсягу представницьких повноважень громадська організація управнена представляти інтереси особи (громадянина) або громади як частини суспільства, а держава як суверен на власній території є представником народу, який її заснував, всього суспільства України.

Позивачем у справах про відшкодування екологічної шкоди має бути держава Україна в особі компетентних органів.

Міжнародна благодійна екологічна організація не має права заявляти позов про стягнення з рф на користь держави Україна екологічної шкоди, а може звертатися до суду в інтересах фізичних або юридичних осіб.

У спорах про відшкодування шкоди, завданої іноземною державою (органом влади, їх посадовою особою), відповідачем є відповідна держава як учасник цивільних правовідносин, як правило, в особі органу, якого позивач зазначає порушником своїх прав.

А тому у спорах про відшкодування шкоди, завданої іноземною державою, на позивача покладено обов'язок зазначити окрім безпосередньо держави, яка за його твердженням, завдала йому шкоди, орган (органи) відповідної держави, що його (їх) позивач зазначає порушником своїх прав. При цьому закон не вимагає конкретизації вимог (визначення сум, що підлягають стягненню тощо) до кожного із відповідачів – представницьких органів держави, якщо позивач визначив їх більше одного.

Отже, позови про стягнення шкоди мають пред'являтися до держави-агресора в особі її представницьких органів: Міністерства юстиції рф, Генеральної прокуратури рф тощо.

Зміст п. 3 ст. 9 Угоди між Кабінетом Міністрів України і урядом російської федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій від 27 листопада 1998 року, в якому вказано, що «арбітражне рішення буде остаточним і обов'язковим для обох сторін спору. Кожна з Договірних Сторін зобов'язується привести таке рішення до виконання у відповідності зі своїм законодавством» свідчить, що держави учасниці відмовилися й від імунітету на виконання арбітражних рішень.

Позивач наділений функціями представництва інтересів рф в судах (ст. 21 Закону про Державну корпорацію розвитку «ВЕБ.РФ»). Положення ч. 1 ст. 79 Закону «Про міжнародне приватне право» встановлюють судовий імунітет у разі, якщо іноземна держава виступає у справі у статусі відповідача, третьої особи, якщо на її майно на території України накладено арешт, або щодо такого майна вживаються заходи забезпечення позову.

ДКР «ВЕБ.РФ» у справі, що переглядається, є позивачем, тобто добровільно звернулася з позовом до українського суду про захист прав та/або законних інтересів. Таке звернення означає добровільну відмову від судового імунітету у цій справі.

Позивач є державною корпорацією, створеною російською федерацією. Головною метою існування ДКР «ВЕБ.РФ» є сталий соціально-економічний розвиток рф. При цьому підприємницька діяльність є додатковим видом діяльності і здійснюється лише для досягнення основної мети.

З відповідних положень Закону про ДКР «ВЕБ.РФ» вбачається, що уряд рф фактично розглядає ДКР «ВЕБ.РФ» як підпорядкований уряду орган, а не самостійну юридичну особу, яка на власний розсуд і ризик займається підприємницькою діяльністю, тому зазначене та здійснення урядом рф контролю за діяльністю ДКР «ВЕБ.РФ» мало наслідком утворення відносин агенту та принципала. Майно рф і ДКР «ВЕБ.РФ» змішується настільки, що відпадають підстави вважати таке майном юридичної особи, а не російської федерації.

ДКР «ВЕБ.РФ» є по суті органом рф, оскільки виконує цілі, функції та завдання, притаманні державним органам, знаходиться під щільним контролем російської федерації настільки, що є її alter ego («другим я»), і майном якого держава розпоряджається як своїм.

Судами попередніх інстанцій був зроблений в цілому правильний висновок (хоча з дещо відмінним мотивуванням) про те, що на майно ДКР «ВЕБ.РФ», яке знаходиться на території України, може бути звернено стягнення за боргами російської федерації.

24 лютого 2022 року Міністерство закордонних справи України розірвало дипломатичні відносини з рф. В зв'язку з цим діяльність дипломатичних представництв України в рф та держави-агресора в Україні, а також будь-яке дипломатичне спілкування було припинено.

Акціонерне товариство «Укрпошта», яке здійснювало доставку міжнародної кореспонденції в рф, з 25 лютого 2022 року припинило обмін міжнародними поштовими відправленнями та поштовими переказами з державою-агресором.

Суди з метою повідомлення рф у справах про стягнення з неї шкоди розміщували на офіційному вебпорталі судової влади України (офіційному вебсайті конкретного суду) повідомлення для держави-відповідача про дату, час та місце проведення судових засідань, оприлюднювали документи в Єдиному державному реєстрі судових рішень та інформували відповідача засобами електронної пошти шляхом направлення електронних листів на офіційні електронні адреси органів, в особі яких пред'являлися позови до рф (міністерства, посольства тощо).

Цивільні та господарські справи

про стягнення збитків з держави-агресора

До судів **цивільної юрисдикції** позивачі звертаються з позовами щодо відшкодування державою-агресором **матеріальної та/або моральної шкоди**, завданої внаслідок:

- ✓ експропріації природних ресурсів Українського народу;
- ✓ каліцтва або іншого ушкодження здоров'я позивача або його родичів;
- ✓ загибелі людини;
- ✓ знищення/пошкодження, втрати майна або втрати доступу до майна позивача (на окупованій і неокупованій території);
- ✓ внутрішнього переміщення або необхідністю покинути країну;
- ✓ перебування у полоні;
- ✓ проходження служби військовослужбовцем (психологічні та/або фізичні наслідки бойових дій);
- ✓ недоотриманої заробітної плати та упущеної вигоди;
- ✓ стресу та порушенням звичного способу життя.

Позовні вимоги про стягнення моральної шкоди здебільшого визнаються судами обґрунтованими, оскільки збройна агресія РФ проти України є триваючим грубим порушенням особистих немайнових прав громадян, сам факт збройної агресії РФ має наслідком заподіяння громадянам значних моральних страждань. Тому в деяких випадках суди не вимагають конкретних доказів на підтвердження факту заподіяння відповідної шкоди, оскільки збройна агресія РФ проти України є загальновідомим фактом.

На обґрунтування позову до РФ позивачі посилаються на спричинення моральної шкоди внаслідок стресу через постійні повітряні тривоги та необхідність перебувати тривалий час в укритті, бомбардування об'єктів критичної інфраструктури, а також докладати додаткових зусиль для організації свого життя, забезпечення безпеки та захисту порушених прав.

Господарські суди розглядають такі категорії справ про стягнення збитків з держави-агресора:

- ✓ завданих знищенням (через потрапляння бойових снарядів та пожежі) нерухомого та рухомого майна, товарних запасів;
- ✓ внаслідок втрати належних позивачеві транспортних засобів (вилучення військовими РФ під час перетину лінії розмежування та залишення на тимчасово окупованій території);
- ✓ у зв'язку зі знеціненням активів – корпоративних прав належних позивачу, що є наслідком втрати контролю над виробничими активами підприємства.

На виконанні у відділі примусового виконання рішень Департаменту державної виконавчої служби Мін'юсту перебуває зведене виконавче провадження, боржником за яким є рф, до якого включено понад 1,5 тис. виконавчих проваджень на загальну суму близько 1,2 трлн грн (на початок 2026 року).

Стягувачами за виконавчими документами виступають переважно фізичні особи (37%) та держава Україна (51%). Частка юридичних осіб серед стягувачів складає 12%. Однак 99% суми всього боргу присуджено національними судами на користь юридичних осіб.

Розмір боргу рф за судовими рішеннями, що набрали законної сили і пред'явлені до примусового виконання, складає 52% від всієї суми боргу в Україні.

Міжнародний механізм

відшкодування збитків

Генеральна Асамблея ООН 14 листопада 2022 року прийняла Резолюцію A/RES/ES-11/5 «Сприяння здійсненню правового захисту і забезпечення відшкодування шкоди у зв'язку з агресією проти України», в якій визнала, що РФ має бути притягнута до відповідальності за порушення міжнародного права в Україні, в тому числі шляхом виплати репарацій та вказала на необхідність створення міжнародного механізму відшкодування збитків та рекомендувала створення міжнародного реєстру збитків.

12 травня 2023 року Рада Європи Резолюцією CM/Res(2023)3 «Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією РФ проти України» заснувала Реєстр збитків для України (RD4U).

Про створення Реєстру було оголошено на IV Саміті глав держав та урядів Ради Європи, що відбувся у Рейк'явіку 16-17 травня 2023 року. На сьогодні до Реєстру долучилися 44 держави та Європейський Союз.

Створення Реєстру збитків для України (RD4U), який діє за підтримки Ради Європи та призначений для обліку заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, завданих внаслідок агресії РФ в Україні або проти України, є значним міжнародним зусиллям і першим кроком до створення компенсаційного механізму.

Реєстр збитків для України (RD4U) – це міжнародна система обліку та фіксації доказів про шкоду, завдану агресією РФ проти України, починаючи з 24 лютого 2022 року.

Головний офіс знаходиться у м. Гаага (Нідерланди), також працює допоміжний офіс Реєстру в Києві, завданням якого є підтримка зв'язків з Урядом України та сприяння інформаційно-просвітницькій роботі з потенційними заявниками та громадськістю в Україні.

Радою Реєстру 21 березня 2024 року затверджено Категорії заяв, які можуть бути внесені до реєстру збитків для України, які відкриваються поступово.

Заяви можуть подавати:

- ✓ фізичні особи (щодо пошкодженого та зруйнованого житла, вимушеного переміщення, шкоди здоров'ю тощо);
- ✓ юридичні особи (щодо втрати бізнесу, пошкодження та руйнування майна тощо);
- ✓ держава Україна (щодо шкоди інфраструктурі, активам та довкіллю).

Заяви подаються в цифровому вигляді безкоштовно українською мовою через вебпортал Дія. Вже прийнято понад 130 тисяч заяв (станом на травень 2026 року).

29 квітня 2026 року Реєстр відкрив перші категорії для подання заяв юридичними особами незалежно від форми власності та державою, а саме В1.1, В1.2, С1.1, С1.2 щодо пошкодження або знищення критичної та некритичної інфраструктури, С3.1 щодо пошкодження, знищення або втрати активів.

30 квітня 2026 року Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію про створення Міжнародної компенсаційної комісії для України від 16 грудня 2025 року, що стало наступним кроком у реалізації міжнародного механізму відповідальності держави-агресора.

Компенсаційна комісія має запрацювати до кінця 2027 року. Після початку роботи Компенсаційної комісії внесені до Реєстру заяви будуть передані цій інституції для вирішення питань щодо відповідальності та виплати компенсації. Компенсаційна комісія виконуватиме функції щодо розгляду заяв по суті, оцінки їх вартості і призначення виплат.

Виплати здійснюватимуться за рахунок Компенсаційного фонду за рішеннями Комісії. Основним джерелом цього фонду мають стати заморожені російські суверенні активи (близько 300 млрд євро).

Верховний
Суд

Скористайся сучасними правничими ресурсами

База правових позицій Верховного Суду

Інтелектуальна система пошуку правових висновків, яка поєднує унікальне контентне наповнення та новітні технології добору релевантної практики ВС та ЄСПЛ, зокрема з використанням можливостей штучного інтелекту.

Supreme LAB

Інноваційний ресурс, який надає зручний доступ до інформації про справи, що розглянуті палатами, об'єднаними палатами та Великою Палатою ВС або перебувають у них на розгляді, а також зразкові справи.

Огляди та дайджести судової практики

Тематичні та періодичні аналітично-правові збірники з актуальною судовою практикою ВС, ЄСПЛ, Суду Справедливості ЄС.

Supreme Observer

Портал сучасного права, що акумулює контент на юридичну тематику: новини щодо ухвалених Верховним Судом рішень, дайджести й огляди судової практики, науково-практичні й аналітичні статті, презентації суддів, ексклюзивні інтерв'ю тощо.

Facebook

На офіційній Facebook-сторінці Верховного Суду публікується інформація про діяльність Суду, зміст ухвалених судових рішень, актуальні тенденції в судовій практиці, анонси заходів, що проводяться у ВС тощо.

Telegram і WhatsApp

Канали Верховного Суду в месенджерах є інформаційною платформою, на якій розміщуються важливі правові висновки у вигляді ілюстрованих кейсів, а також огляди та дайджести судової практики.

Instagram

Instagram-сторінка Верховного Суду є майданчиком для комунікації з майбутніми юристами й усіма, хто цікавиться розвитком сучасного права, його історією та перспективами, стежить за правовими новинками і проектами, у яких беруть участь судді та працівники ВС: просвітницькі заходи, благодійні ініціативи тощо.

Верховний
Суд

Дякую за увагу!